

"זכר לאסון הנורא"

דרך לא קצרה עשתה הרבנות הראשית עד שהחליטה על הדרך הראויה להנצחת השואה בלוח השנה. על ההתלבטויות האם לתקן יום זיכרון חדש, התחרות עם 'יד ושם' ומפעל ה'זיכור' שכשל

שמואל כ"ץ

עם סיום השואה היה ברור שיש לעשות כל מאמץ לזכור ולהנציח את זכר הקדושים שנספו בה. להלן נבחן מה הייתה תרומתה של הרבנות הראשית לעיצוב דמותם ואופיים של הזיכרון וההנצחה. נחשוף כאן לראשונה פרטים שהיו חסויים מעיני הציבור, וזאת לאחר עיון בארכיונים שונים ובעיתונות של אותה התקופה.

צעדי בראשית

עוד בטרם הסתיימה המלחמה באירופה, שלחה הרבנות הראשית הזמנה לרבנים ואישי ציבור להשתתף בדיון ראשון על קביעת יום זיכרון לדורות על השואה. ישיבה מיוחדת זו התקיימה ב־17 בטבת (2.1.45). השתתפו בה נציגים מהמוסדות הלאומיים, מהמזרחי ומאגודת ישראל, והמתכנסים לא קיבלו החלטה בנידון.

במקביל, בח' בטבת (24.12.44) שלח נשיא אגודת ישראל העולמית, הרב י"מ לוין, מכתב אל ראב"ד העדה החרדית וחבר מועצת גדולי התורה, הרב ז"ר בנגיס, ובו ביקש לקבל את חוות דעתו על הצעתו של אחד מגדולי התורה בארץ (הכוונה לראב"ד קרניקי, הרב ח"י מיישקובסקי, שעלה לארץ והיה פעיל מאוד בהצלת יהודים בזמן השואה) לקבוע יום צום לדורות, שחומרתו תהיה כחומרת תשעה באב, אלא שיתחיל מהבוקר. והוסיף הערה חשובה: "לא ייתכן שלא לעשות התעוררות גדולה בארץ ובתפוצות, ולא לקבוע זכר לדורות לאסון וחורבן נורא כזה".

גם החזון איש, שנבחר בסיון תש"ד (6.44) למועצת חכמי התורה שמנתה 19 חברים, קיבל מכתב דומה. בתשובתו (שהתפרסמה בקובץ אגרות, א', אגרת צז) הביע התנגדות נמרצת לקביעת יום שכזה, שכן הסמכות לקבוע תקנה לדורות הייתה רק בידי הנביאים.

בכ"ט בטבת (14.1) התקיימה התכנסות נוספת בבית הרב הראשי, הרב י"א הרצוג. השתתפו בה גם מחשובי הרבנים והאדמו"רים בארץ. נדונה בה גם ההצעה לקבוע יום צום לדורות על אסון השואה, שישמש "יארצייט" כללי בשביל עם ישראל בכל תפוצותיו. גם הפעם לא התקבלה כל החלטה. בט"ז בסיון (28.5) התכנסה מועצת הרבנות הראשית המורחבת, לראשונה לאחר סיום המלחמה. הרב הרצוג מסר שמתנהלת תעמולה באוניברסיטה העברית להקמת 'יד לגולה', והוסיף: "על הרבנות הראשית להקים מיד ועדה שתחל לפעול להנצחה כמסורת ישראל... ולא, נאלץ להיגרר אחריהם או שיחתמו אותנו לבטלנים". באותה ישיבה התקבלה החלטה חשובה – להקים בארץ יד לגולה שתהווה זיכרון קודש ליהודי אירופה שנספו בשואה.

מפעל יזכור

רק בו' בשבט תש"ו (8.1.46), בישיבת מועצת הרבנות הראשית, החל הדיון בדרכים להנצחת השואה. התקבלה החלטה לאשר את הקמת המפעל להנצחת קדושי השואה, ולבחור ועדה יישובית שתפעל להגשמתו. הוצע לקיים כנס מיוחד של רבני הארץ, ולאחריו לקיים טקס בקבר רחל שבו יודלק נר ההנצחה הראשון לזכר הקדושים. הרב הרצוג הציע לקיים את הטקס בחודש ניסן, והוחלט לבסוף לקיימו בערב ראש חודש ניסן.

ב־17 בשבט (15.1) חובר תזכיר המלמד מה הוחלט

הרב שמואל כ"ץ הוא רב ת"ת ממ"ד 'נחלה' ואולפנת חורב בירושלים. חוקר תולדות הרבנות הראשית

הוקראו על ידי הרב ז' סורוצקין, הרב ש"י הילמן, הרב י"מ טולדאנו והרב י"מ חרל"פ. הקהל פרץ בבכי כאשר רבה האחרון של ורשה, הרב ש"ד כהנא, אמר קדיש. מזכיר הרבנות הראשית, הרב ש"א וובר, הקריא את מטרות המפעל. את נאום הסיום נשא הרב עוזיאל. אזכרה נוספת התקיימה כעבור חודש, בל"ג בעומר (19.5), בקבר רבי שמעון בר יוחאי במירון. הרב עוזיאל נשא הספר נרגש, ובו פירט את המטרות של מפעל 'זיכור' והביע תקווה להקיף את כל פינות היישוב בנרות קודש, ולקבוע משמרות תמידיות ללימוד ואמירת קדיש לעילוי נשמת הקדושים. הוא הדליק את הנר הראשון במנורת כסף שנקנתה במיוחד להנצחת הקדושים מתרומות העולים למירון. אחריו הדליקו ראשי העדות, רבנים ועסקנים. אלפים השתתפו בטקס מרגש זה.

לאחר שני טקסים אלו, שהיה להם הד רב בציבור הרחב, יכלה ועדת ההנצחה לפנות אל הציבור בהצעה לרשום את יקיריהם שנספו בשואה בספרי הזיכרון שהיא עתידה להכין. הוועדה צירפה טופס ובו ניתן הסבר מפורט על מטרת מפעל 'זיכור'. מהעיון בו מתבררים מספר פרטים חשובים:

א. בתקנות שתקנו הרבנים הראשיים וחברי הרבנות הראשית על דעת גדולי התורה בארץ, יכולים קרובי הנספים שלא ידוע יום מותם ומקום קבורתם לצאת ידי החובה המוטלת עליהם בשמירת זכרם.

ב. שמות הקדושים ייכתבו על גיליונות קלף על ידי סופרי סת"ם, והם יחוברו לספרי זיכרון שיישמרו ב'חורבת רבי יהודה החסיד' עד שייבנה היכל המיוחד לשמירתם.

ג. בהיכל זה יימצאו משמרות קבע של תלמידי חכמים שיהגו יסידים בזכרם של הקדושים, ויעסקו בתפילה, בלימוד משניות, באמירת קדיש ובהזכרת שמות הקדושים מתוך העתקות מיוחדות של ספרי הזיכרון.

כאן לראשונה ניתן ההסבר, ולפיו ספרי הזיכרון יסודם במנהג עתיק יומין בישראל. בימי הביניים נהגו הקהילות באשכנז, לאחר שחיטות המוניות והרג רב, לרשום בספר מיוחד את אלו שנהרגו על קידוש השם, ובימי מועד, בשעת הזכרת נשמות, היה רב הקהילה קורא מספר זה את שמות הקדושים. הוועדה צירפה שני טופסי הרשמה – אחד יישלח אליה חזרה, והשני יישאר למשמרת בידי המשפחה.

בכ"ז בסיון (25.6) שלחה הוועדה לכל רבני המושבות בארץ קונטרס מעשי בדבר מפעל 'זיכור'. היא צירפה אליו מכתב, ובו ביקשה מהם להצטרף לוועד המפעל על ידי ניהול נושא זה בסביבתם כנציגי הוועדה המרכזית, ובאופן דחוף להקים במקומם סניף שיהנהל על-ידי ועד מצומצם.

שיתוף פעולה

מפעל 'זיכור' לא האריך ימים. את הסיבות לכך ניתן ללמוד משני מכתבים. הראשון נשלח על ידי נציגי הוועדה, הרב מ' אוסטרובסקי וש"ש ריבלין, בט' בחשון תש"ז (3.11.46) אל נשיא הוועד הלאומי, יצחק בן-צבי, וממנו עולה שרק כעת עומדת הוועדה להתחיל ברישום קדושי הגולה בספרי הזיכרון. הם שלחו לו חוברת על מהות מפעל 'זיכור' ותעודתו, והציעו לו לרשום את קרוביו, ידידיו ומכריו בספר הזיכרון. הם ביקשו ממנו לתרום למעלה מיכולתו, ובכך לאפשר לפליטים ומעפילים מחוסרי כול ולסתם מחוסרי אמצעים להירשם ללא תשלום, ובכך גם לממן את ההוצאות המרובות הכרוכות בהגשמת שאר המטרות של מפעל זה.

בתשובתו, מט"ז בחשון (10.11), סירב בן-צבי בתוקף לתת את ידו למפעל של הרבנות הראשית בנימוק שהוועד הלאומי קבע בשעתו לייסד את 'יד ושם', והוא מצוי במשא ומתן עם הקרנות הלאומיות כדי לממן זאת, מתוך תקווה שהדבר יצא אל הפועל בקרוב. לכן, אין מקום למפעל מיוחד של הרבנות הראשית.

המכתב השני נשלח על ידי ראשי הוועדה בכ"ט בסיון (17.6) אל הראשון-לציון, הרב ב"צ מ"ח עוזיאל, וממנו עולה שהוועדה הצליחה להפיץ אלפי טפסים לרישום שמות הקדושים בספרי הזיכרון, אך פעולה זו נפסקה בשל מחסור בתקציב. בנוסף לכך, אספת הנבחרים החליטה להקים 'יד ושם לגולה', כאשר בהקמתו אמורה להשתתף גם הרבנות הראשית. הם שאלו את הרב עוזיאל: א. האם יש טעם להמשיך בקיומו של מוסד 'זיכור'? ב. האם הרבנות הראשית תשתף פעולה עם 'יד ושם'?

למחרת, א' ראש חודש תמוז (18.6), בישיבת מועצת הרבנות הראשית המורחבת, עלה לדיון מפעל 'זיכור' ומולו הקמת 'יד ושם'. הרב הרצוג הודה שהתוכנית של 'זיכור' לא יצאה לפועל, למרות שרבים כבר השקיעו בה 1,500 לא"י. חבר המועצה ויו"ד ועדת 'זיכור', הרב א"מ וולקובסקי, סיכם ואמר שבמוסד 'זיכור' נעשתה פעילות שעלתה כאלפיים לא"י, והוסיף במרירות: "והנה עתה הם [יד ושם] – ש"כ] באים ומעתיקים את כל מה שהכינונו!" מזכיר הרבנות הראשית הרב ש"א וובר, נציגה בוועדת הקמת 'יד ושם', מסר דו"ח מיישבתה האחרונה. הרב הרצוג טען שיש להשתתף בהקמת 'יד ושם'. הרב עוזיאל הסכים לדעתו, אך זאת בשני תנאים: א. השבת וקודשי ישראל יישמרו בכל גבולות המוסד והוא יהיה סגור בשבת. ב. בית-הכנסת שיוקם במקום יהיה בפיקוחה של הרבנות הראשית. רוב הדוברים הסכימו אף הם שיש להשתתף בהקמת 'יד ושם' ולהשפיע על אופיו מבפנים, אך לא התקבלה החלטה בעניין.